

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У період реформування вищої школи зростає увага до подальшої наукової розробки теоретичних і прикладних аспектів проблеми адаптації студентської молоді до нових умов навчання. Головна мета освіти й завдання держави щодо її реалізації визначаються законами України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про загальну середню освіту", Національною доктриною розвитку освіти. Швидкі соціальні зміни, що характеризують сучасне життя, змушують молодого спеціаліста постійно переглядати свої життєві позиції і змінювати себе, адаптуючись до нових умов життєдіяльності. Це ж стосується і студентської молоді, яка повинна адаптуватися до умов конкретного вищого навчального закладу. Розвиток особистості студента в процесі адаптації до умов навчання у вищих навчальних закладах викликає зміну інтересів, поглядів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, ідеалів, домінуючих мотивів, нерідко супроводжується внутрішньоособистісними конфліктами.

У зв'язку з цим, одним із важливих елементів підготовки майбутніх спеціалістів є попередження негативних явищ у студентських колективах, зокрема, своєчасне вирішення їх внутрішньоособистісних конфліктів у період адаптації до умов вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Різні аспекти проблеми внутрішньоособистісних конфліктів, їхніх джерел, шляхів подолання були предметом вивчення як у вітчизняних, так і у зарубіжних вчених (Ю.О. Александровський, В.Є. Василюк, Є.О. Донченко й Т.М. Титаренко, О.І. Захаров, К.С. Калмикова, О.М. Леонтєв, Г.В. Ложкін, О.Р. Лурія, В. М. М'ясищев, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель, В.В. Столін, Є.В. Фанталова, В. Франкл, З. Фрейд, К. Хорні, А.І. Шипілов та ін.). Водночас ряд теоретичних і прикладних аспектів цієї проблеми залишаються поки що недостатньо з'ясованими. Особливої уваги вимагає, зокрема, встановлення взаємозв'язку між видами внутрішньоособистісних конфліктів та механізмами психологічного захисту, визначення дезадаптаційних чинників, які зумовлюють внутрішньоособистісні конфлікти студентів, розробка корекційних заходів з метою прискорення адаптації і запобігання дезадаптації до умов ВНЗ.

Таким чином, дослідження сутності внутрішньоособистісних конфліктів, джерел, чинників, які зумовлюють їх виникнення, шляхів усунення та попередження цього явища в процесі адаптації студентів у ВНЗ є актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми

“Особливості соціалізації учнівської та студентської молоді в умовах трансформації суспільства” лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка (реєстраційний номер 0100U000544).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності внутрішньоособистісних конфліктів у майбутніх спеціалістів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ та в розробленні методів, шляхів запобігання й усунення цих конфліктів.

Відповідно до мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи зарубіжних і вітчизняних психологів до проблеми внутрішньоособистісних конфліктів.
2. З'ясувати структуру та зміст внутрішньоособистісних конфліктів студентів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ.
3. Відстежити особливості перебігу внутрішньоособистісних конфліктів у студентів ВНЗ.
4. Виявити джерела дезадаптаційних чинників, які зумовлюють внутрішньоособистісні конфлікти.
5. Дослідити механізми психологічних захистів, які знаходять своє відображення у внутрішньоособистісних конфліктах студентів.
6. Апробувати та запровадити в практику методичні прийоми запобігання та усунення внутрішньоособистісних конфліктів у студентської молоді в процесі її адаптації до умов ВНЗ.

Об'єктом дослідження виступає процес соціальної адаптації студентів у ВНЗ.

Предметом дослідження є особливості прояву внутрішньоособистісних конфліктів у процесі соціальної адаптації студентів до умов ВНЗ.

Для реалізації поставленої мети слугував комплекс взаємопов'язаних та взаємодоповняльних **методів**: теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, педагогічне спостереження, бесіда, діагностика механізмів психологічного захисту (за Р. Плутчиком), акцентуацій характеру (за К. Леонгардом), міжособистісних стосунків (за Т. Лірі), ціннісних орієнтацій (за М. Рокічем), дезадаптаційних чинників в системі "студент — ВНЗ".

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять:

- системний підхід як евристично потужний засіб пізнання психологічних процесів, станів, явищ (П.К. Анохін, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.В. Москаленко, Г.К. Серєда, В.Т. Циба);
- вчення про соціальну детермінованість і творчу сутність особистості, суспільно-історичні закономірності самосвідомості та

"Я – концепції" (А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, З. Фрейд, К. Юнг);

- розуміння психологічної сутності внутрішньоособистісних конфліктів як суперечності (М.Н. Корнев, Г.В. Ложкін, М.І. Пірен, Т.С. Яценко);

- концепція соціально-психологічних особливостей адаптації як процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища (Ю.О. Александровський, Г.О. Балл, Ф.Б. Березін, В.С. Мерлін, В.М. Синьов).

Наукова новизна одержаних результатів.

1. З'ясовано сутність внутрішньоособистісних конфліктів у процесі соціальної адаптації студентів до умов ВНЗ.

2. Досліджено специфічні зв'язки між зазначеним феноменом та дезадаптаційними чинниками, які його зумовлюють.

3. Розроблено систему методичних прийомів, спрямованих на поглиблення вивчення класифікації внутрішньоособистісних конфліктів студентів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ.

Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні та поглибленні уявлення про внутрішньоособистісні конфлікти в юнацькому віці в процесі адаптації студентів до умов ВНЗ та у виявленні взаємозв'язку між внутрішньоособистісними конфліктами і механізмами психологічних захистів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його результати дають змогу намітити психолого-педагогічні умови запобігання внутрішньоособистісних конфліктів і оптимізації процесу адаптації студентів до умов ВНЗ. Інформація про феноменологію внутрішньоособистісних конфліктів може бути використана у практиці виховної роботи з молоддю, при організації діяльності адміністративного та науково-педагогічного персоналу ВНЗ щодо попередження виникнення цього виду конфліктів.

Результати дослідження впроваджено в професійну підготовку студентів-психологів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 987/01-11 від 19.06.2003 р.), курсантів Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (довідка № 790 від 14.05.2003 р.) та студентів Черкаського інституту соціального управління, економіки і права (довідка № 70 від 23.06.2003 р.).

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічним та теоретичним обґрунтуванням його вихідних позицій,

використанням надійних і валідних діагностичних методик, адекватних меті і завданням дослідження, тривалістю експерименту, поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю вибірки, використанням методів математичної статистики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації дістали схвалення на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Соціально-педагогічне забезпечення гуманітарної освіти спеціаліста технічного профілю" (Черкаси, 1999), Міжнародній науково-практичній конференції "Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства" (Київ, 1999), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти" (Тернопіль, 2000), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах" (Тернопіль, 2002), Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження М.П. Гусака (Черкаси, 2002), Матеріалах VI Костюківських читань "Психологія XXI століття: перспективи розвитку" (Київ, 2003).

Теоретичні засади дослідження обговорювалися на засіданні лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України, методичних семінарах кафедри загальної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Публікації. Зміст і результати дослідження викладено в 11 публікаціях, із них 4 — у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота містить 227 сторінки і складається із вступу, чотирьох розділів, практичних рекомендацій та висновків. Робота ілюстрована 17 таблицями, 33 рисунками, 9 додатками. Список використаних джерел охоплює 286 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, розкрито методологічну основу роботи, описані використані методики та методичні прийоми, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення дослідження, подано відомості про апробацію результатів дослідження та їх упровадження у практику.

У першому розділі — "Сутність внутрішньоособистісних конфліктів" — викладено результати аналізу психологічної літератури з

досліджуваної проблеми, проаналізовано основні підходи до розв'язання проблеми внутрішньоособистісних конфліктів студентської молоді в процесі соціальної адаптації, визначено деструктивні прояви психологічних захистів, а також систему психологічних засобів оптимізації процесу адаптації в професійній підготовці спеціалістів. Аналіз існуючих наукових підходів до вивчення внутрішньоособистісного конфлікту показав, що ця проблема викликає широкий дослідницький інтерес у філософській, загально- та конкретно-науковій царинах наукового пізнання, що вказує на її значущість. Дослідники підкреслюють специфічність та винятковість психічного стану особистості при внутрішньоособистісному конфлікті. У теоретичному плані зазначена проблема розглядається, насамперед, з огляду на концепції особистості, запропоновані тією або тією психологічною школою.

Психоаналітичні концепції внутрішньоособистісного конфлікту акцентують свою увагу на його біопсихологічному трактуванні. За З. Фрейдом, в людини, яка переживає внутрішньоособистісний конфлікт, відбувається зіткнення бажань, частина її особистості відстоює якісь конкретні бажання, інша ж відхиляє їх. Згідно з теорією К. Юнга, зазначений феномен — це регрес до більш низького рівня психіки, тобто він відбувається у сфері несвідомого. К. Хорні внутрішньоособистісний конфлікт аналізує із двох позицій: як зіткнення потягів до задоволення бажань і до безпеки та як протиріччя між „невротичними потребами”, коли задоволення одних призводить до фрустрації інших.

Представники гуманістичної психології (наприклад, К. Роджерс) вважали, що в підґрунті внутрішньоособистісних конфліктів особистості лежать суперечності, які виникають між свідомими, але хибними самооцінками, що їх людина набуває в процесі життя, та самооцінкою на несвідомому рівні. А. Маслоу розглядає сутність цього явища як нереалізовану потребу людини в самоактуалізації. К. Левін стверджує, що це — ситуація, в якій на суб'єкта водночас діють сили однакового величини, але протилежного спрямування. Суб'єкт повинен робити вибір: між позитивною та негативною, між позитивною і позитивною, між негативною і негативною тенденціями. За В. Франклом, сутність зазначеного феномену полягає у втраті сенсу життя. Когнітивна психологія (наприклад, Л. Фестінгер) розглядає його через когнітивний дисонанс. Прихильники біхевіоризму (наприклад, Б.Ф. Скінер) трактують внутрішньоособистісний конфлікт як погану звичку, результат помилкового виховання. Небіхевіористи (наприклад, Н. Міллер, Дж. Доллард) під ним розуміють фрустрацію. Інтераціоналізм (наприклад,

А. Голднер) зводить це явище до конфлікту ролей. Засновник концепції психосинтезу Р. Ассаджолі вбачає сутність внутрішньоособистісного конфлікту в наявності гострих протиріч, які знижують цілісність „Я” у самій особистості. Отже, теоретичні концепції зарубіжних психологів складають базу для розуміння загальних рис вище згаданого феномену. На її основі нами встановлено структуру та з'ясовано зміст внутрішньоособистісних конфліктів у процесі адаптації майбутніх спеціалістів до умов ВНЗ. Зокрема доведено, що основу виникнення цього різновиду конфліктів становлять такі категорії, як суперечності, внутрішня боротьба і психологічний захист. А саме, при "мотиваційному" внутрішньоособистісному конфлікті — протиріччя між "хочу і хочу"; "рольовому" конфлікті — "треба і треба"; конфлікті "неадекватної самооцінки" — "можу і можу"; "моральному" конфлікті — "хочу і треба"; конфлікті "нереалізованого бажання" — "хочу і можу"; "адаптаційному" конфлікті — "треба і можу".

Серед вітчизняних психологів одним із перших дослідив внутрішньоособистісний конфлікт О.Р. Лурія. Він трактував його як ситуацію, коли в поведінці індивіда стикаються дві сильні, але протилежно спрямовані тенденції. Значний внесок до розвитку теорії цього різновиду конфлікту зробили психологи В.С. Мерлін, В.Н. М'яшищев.

В останні роки внутрішньоособистісний конфлікт активно вивчають Е.Ф. Зеєр, С.Б. Кузікова, Т.Ю. Левченко, Г.В. Ложкін, Н.І. Повякель, Е.Е. Симанюк, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко. Вони інтерпретують його у зв'язку з проблемами професійного становлення особистості. Такі вчені, як Ф.Ю. Василюк, Т.М. Титаренко розглядають внутрішній конфлікт як один із видів критичних життєвих ситуацій (поряд із стресом, фрустрацією та кризою).

Аналіз наведених наукових підходів показав, що зазначена проблема характеризується різноманіттям поглядів, недостатньою цілісністю, строкатістю термінології. Зокрема, не розкриті механізми функціонування внутрішньоособистісних конфліктів у юнацькому віці та специфіку соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ. Ми підтримуємо точку зору тих фахівців, які вважають, що цю проблему ще не розв'язано, внаслідок чого існує чимало термінологічних непорозумінь.

У другому розділі — "Методи та організація дослідження" — обгрунтовано систему використаних методик дослідження, представлено етапи пошуку та характеристику контингенту респондентів.

Дослідження проводилося на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького у три етапи. I етап (1995–1996 рр.) — аналіз науково-методичної літератури, узагальнення досвіду роботи провідних спеціалістів у сфері практичної психології, розробка програми дослідження, добір методів та їх апробація. II етап (1996–2001 рр.) — емпіричне дослідження внутрішньоособистісного конфлікту у студентів. Дослідженням було охоплено 250 студентів психологічного факультету. Серед них 120 респондентів склали контрольну вибірку, 130 респондентів — експериментальну. III етап (2001–2003 рр.) — апробація та впровадження в практику методичних прийомів запобігання та усунення внутрішньоособистісних конфліктів у студентської молоді в процесі її адаптації до умов ВНЗ.

У третьому розділі — "Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів" — наводяться та інтерпретуються отримані емпіричні дані.

Вивчення внутрішньоособистісних конфліктів студентів передбачало поетапне вирішення низки завдань: формування експериментальної вибірки на базі результатів, одержаних із застосуванням комплексу методик, встановлення зв'язків між виокремленими дезадаптивними чинниками і низкою показників, гіпотетично пов'язаних із ними.

У результаті бесід та самозвітів студентів, що взяли участь в експерименті ($n = 250$), нами проаналізовано частоту прояву внутрішньоособистісних конфліктів на різних курсах. Прикметно, що найбільшу кількість цього конфлікту зафіксовано на 1 та 5-му курсах навчання. Розподіл усереднених відсоткових значень показників зазначеного конфлікту (від загальної кількості студентів) виявили таку картину: на 1-му курсі — 8,9 %, 2-му — 1,8 %, 3-му — 6,4 %, 4-му — 4,5 %, 5-му — 6,5 %.

Здійснений аналіз показав наявність окремих різновидів зазначених конфліктів, які характерні для різних курсів навчання. Так, у студентів 1-го курсу спостерігався такий розподіл: "адаптаційного" — 5 %, "рольового" — 28 %, "мотиваційного" — 36 %, "морального" — 38 %, "нереалізованого бажання" — 48 %, "неадекватної самооцінки" — 40 %.

Розподіл аналогічних показників у вибірці студентів 5-го курсу склав відповідно: "адаптаційного" — 32 %, "рольового" — 22 %, "мотиваційного" — 20 %, "морального" — 18 %, "нереалізованого бажання" — 20 %, "неадекватної самооцінки" — 25 % (рис. 1).

Факторизація отриманих результатів для групи студентів із внутрішньоособистісними конфліктами дозволила встановити певну

закономірність. Так, ступінь прояву окремих різновидів цих конфліктів на різних курсах навчання різний. Результати дослідження підтвердили обґрунтованість диференціації видів внутрішньоособистісних конфліктів, що дозволяє розглядати останні як типологічні, з одного боку, і як інформативні щодо оцінки перебігу адаптації до навчання у ВНЗ — з іншого.

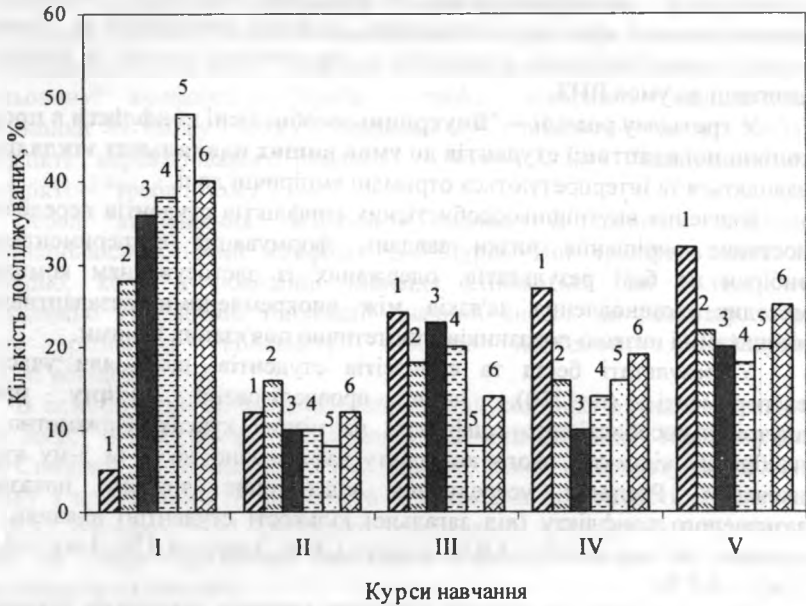

Рис. 1. Розподіл різновидів внутрішньоособистісних конфліктів у студентів залежно від курсу навчання (1 – "адаптаційного"; 2 – "рольового"; 3 – "мотиваційного"; 4 – "морального"; 5 – "нереалізованого бажання"; 6 – "неадекватної самооцінки")

Водночас факт зростання рівня "адаптаційного" конфлікту серед студентів ВНЗ є переконливим аргументом на користь необхідності впровадження психологічних засобів оптимізації адаптаційних можливостей студентської молоді, розвитку у суб'єктів навичок професійної здатності до довільної саморегуляції активності. Високі

показники внутрішньоособистісних конфліктів серед студентів зумовлюють потребу корекційної роботи в психологічній службі та інституті кураторства.

Одним із головних зовнішніх чинників труднощів адаптації студентів до нових умов навчання є стресогенні ситуації, що спричиняють стани емоційного напруження. Результати дослідження показали, що перше місце серед них посідає чинник "недостатня увага адміністративного та науково-педагогічного персоналу до запитів студентів". Значний негативний вплив цей чинник справляє на 1 і 5-му курсах. На другому місці — "часте залучення студентів до виконання робіт, не пов'язаних з навчальним процесом" та "негативні чинники особистісного характеру, які заважають навчанню". Останні є більш впливовими на молодших курсах. Чинник "невідповідність умов навчання і побуту студентів потребам їхнього всебічного розвитку" посідає третє місце та набуває актуальності на випускних курсах. Під впливом названих чинників у студентів зростає психічна напруга, виникають і поглиблюються особистісні протиріччя, знижується суб'єктивна задоволеність від перебування у ВНЗ.

Згідно з сучасними поглядами конфлікт вважається неминучим явищем і охоплює найрізноманітніші аспекти буття як особистості, так і суспільства загалом. Внутрішньоособистісний є різновидом конфліктів, який завжди передбачає ціннісний вибір. Тому внутрішньоособистісний конфлікт є, власне, ціннісним. На рівні індивідуальної свідомості вони виявляються у невідповідності між "Я-реальним" та "Я-ідеальним". Умовою перетворення тієї чи іншої сфери життєдіяльності людини в ціннісну є її об'єктивне включення в коло основних адаптивних детермінант її буття. Узагальнюючим механізмом цих перетворень є процеси, які визначають можливість побудови образу себе, що виступає перед суб'єктом на певних етапах його розвитку як усвідомлення свого "Я". Аналіз суб'єктивної сторони цих процесів характеризує внутрішньоособистісний конфлікт як конфлікт між "Я-ідеальним" та "Я-реальним". На перевірку і конкретизацію даних теоретичних висновків було спрямовано емпіричне дослідження за методикою Т. Лірі. Різницю в окантах між образами "Я-реальне" та "Я-ідеальне" у студентів (залежно від виду конфлікту) представлено в таблиці 1.

Узагальнюючи здобуті результати, слід зауважити, що у студентів з внутрішньоособистісними конфліктами "образ Я" більш суперечливий, між "Я-реальним" і "Я-ідеальним" існує досить помітна різниця. Знижується внутрішня погодженість, конгруентність "образу Я". Позитивний зв'язок між "Я-реальним" та "Я-ідеальним" свідчить про

адаптивність реальної поведінки, відсутність конфліктних внутрішньоособистісних переживань. Наявність негативного зв'язку тут виступає показником внутрішньоособистісних конфліктів. Отримані усереднені значення різниці між образами "Я-реальне" і "Я-ідеальне" у контрольній та експериментальній групі серед студентів 1-го курсу виявили таку картину: при конфлікті "адаптаційному" — 10,15 ум.од.; "рольовому" — 7,02 ум.од.; "мотиваційному" — 9,40 ум.од.; "моральному" — 8,05 ум.од.; "нереалізованого бажання" — 9,66 ум.од.; "неадекватної самооцінки" — 8,88 ум.од. Отримані результати підтверджують наявність у частини сучасних студентів глибоких переживань, викликаних невідповідністю "образів Я", та свідчать про необхідність надання їм своєчасної психологічної допомоги.

Таблиця 1

Образ "Я-реальне" та "Я-ідеальне" у студентів залежно від виду конфлікту в ум.од. (за Т. Лірі)

Вид конфлікту	Різниця між образами "Я-реальне" та "Я-ідеальне"				Критерій t
	Студенти без ознак внутрішньоособистісних конфліктів		Студенти з ознаками внутрішньоособистісних конфліктів		
	1-й курс	5-й курс	1-й курс	5-й курс	
"Адаптаційний" конфлікт	28,15	29,00	38,30	30,20	0,066
"Рольовий" конфлікт	26,28	25,84	33,30	28,30	0,036
"Мотиваційний" конфлікт	20,70	18,75	30,10	25,25	0,020
"Моральний" конфлікт	19,20	19,15	27,25	20,40	0,071
Конфлікт "нереалізованого бажання"	15,60	14,85	25,60	19,25	0,057
Конфлікт "неадекватної самооцінки"	13,12	13,00	22,00	16,00	0,075

Розподіл аналогічних показників у вибірці контрольної та експериментальної груп серед студентів 5-го курсу склали відповідно: для конфлікту "адаптаційного" — 1,2 ум.од.; "рольового" — 2,46 ум.од.; "мотиваційного" — 6,25 ум.од.; "морального" — 1,25 ум.од.; "нереалізованого бажання" — 4,40 ум.од.; "неадекватної самооцінки" — 3,30 ум.од.

Отримані результати самозвітів дають нам підстави вважати, що відбулося значне зниження показників внутрішньоособистісних конфліктів студентів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ. При цьому покращується їх соціальний статус, ступінь задоволеності навчанням, психологічна готовність до спілкування з самим собою, легкість у встановленні контактів.

У нашому дослідженні психологічне поняття адаптації зводиться до своєрідної адаптивної діяльності студентів ВНЗ у стані внутрішньоособистісного конфлікту. Основна увага була зосереджена на аналізі внутрішніх і зовнішніх детермінант адаптації та на аналізі когнітивної, емоційно-оцінювальної та поведінкової складових "образів Я" студента в стані внутрішньоособистісного конфлікту. Як відомо, для подолання конфліктів внутрішнього плану особистість інтенсивно використовує механізми психологічного захисту. Динаміка дії проявів механізмів захисту студентів у стані внутрішньоособистісного конфлікту впродовж навчання у ВНЗ представлена на рис. 2.

Отримані значення прояву механізмів психологічного захисту серед студентів у стані внутрішньоособистісних конфліктів упродовж навчання у ВНЗ показують вірогідне ($p < 0,05$) збільшення показників *регресії*, *заперечення*, *компенсації* відповідно на 8,75 ум.од., 9,00 ум.од., 18,00 ум.од. Спостерігається тенденція до зменшення кількості проявів *проекції* — на 17,00 ум.од., *реактивних утворень* — на 17,00 ум.од., *раціоналізації* — на 15,00 ум.од., *витіснення* — 0,03 ум.од., *заміщення* — 0,002 ум.од. Очевидне зниження кількісних показників із захисного заперечення пояснюються конструктивним стилем подолання внутрішньоособистісних конфліктів і самокритичним ставленням до себе. Підвищення показника захисної регресії може бути проінтерпретоване як наслідок зняття психічної напруги. Особливо високе зростання рівня компенсації відбиває незадоволеність студентів собою і своїми можливостями в процесі адаптації до умов ВНЗ, що може бути рушійною силою подальшого особистісного зростання.

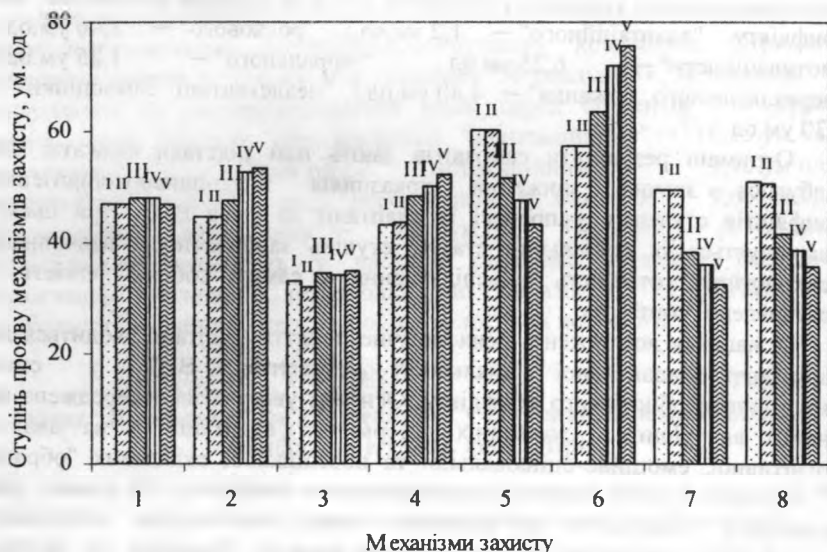

Рис. 2. Динаміка проявів механізмів захисту в студентів у стані внутрішньоособистісного конфлікту впродовж навчання (1 — витіснення; 2 — регресія; 3 — заміщення; 4 — заперечення; 5 — проекція; 6 — компенсація; 7 — реактивне утворення; 8 — раціоналізація)

Що стосується захисної проекції, то зниження її рівня свідчить про тенденцію до відвертості, зменшення почуття недовіри, замкнутості, зникнення жорстокості. Зазначені прояви свідчать про послаблення внутрішньоособистісних конфліктів та підвищення адаптаційних можливостей студентської молоді.

Дослідження причин виникнення внутрішньоособистісних конфліктів може забезпечити можливість актуального втручання в процес цього розвитку, розуміння його внутрішньої логіки, прогнозування поведінки студентів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ.

У практичному сенсі це означає можливість прогнозування поведінки студентів у різних ситуаціях, грамотний педагогічний та психокорекційний вплив.

Зреалізовані у даному дослідженні прийоми будуть використані далі як діагностичний засіб при формуванні вибірок для подальшого вивчення внутрішньоособистісних конфліктів у процесі адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ.

У четвертому розділі — "Попередження та розв'язання внутрішньоособистісних конфліктів студентів у процесі соціальної адаптації" — представлено систему методичних прийомів попередження та конструктивного вирішення внутрішньоособистісних конфліктів у студентів у процесі їх адаптації до умов навчання у ВНЗ. Для цього на практиці надавалась психологічна допомога – консультативна та корекційна — в групах активного соціально-психологічного навчання (АСПН). Застосовувався такий алгоритм дій психолога під час комплектування тренінгових груп: I етап – встановлення доброзичливого, довірливого контакту зі студентами, ретельна психодіагностика з метою визначення рівня їх адаптації; II етап – визначення та формулювання проблем студентів з ознаками внутрішньоособистісних конфліктів, з'ясування рівня їх усвідомлення та наявності прагнення до їх розв'язання. Для цього проводилися консультативні бесіди з кожним студентом, з врахуванням таких принципів психологічної допомоги, як: добровільність, доброзичливість, безоцінювальне ставлення, конфіденційність бесіди, професійна мотивованість; III етап – визначення засобів та методів психокорекційної роботи; IV етап – проведення тренінгу; аналіз та порівняння результатів із попередньо отриманими даними.

АСПН було спрямоване на активізацію у студентів когнітивного, емоційно-оцінювального та поведінкового компонентів "Я-образу", оволодіння навичками психофізіологічної релаксації. Показниками результативності психокорекційного процесу АСПН було зниження тривожності студентів; послаблення потреби в психологічних захистах; розуміння глибиннопсихологічних причин внутрішньоособистісних конфліктів; збільшення гнучкості й адаптивності поведінки; розвиток здатності до саморефлексії та децентрації уваги в соціально-перцептивній взаємодії. Цілеспрямована корекційна робота призвела до зменшення високого рівня тривожності учасників груп АСПН у постгруповий період при конфлікті "адаптаційному" на 49 %, конфлікті "мотиваційному" — на 69 %, конфлікті "нереалізованого бажання" — на 27 %, "рольовому" конфлікті — на 55 %, конфлікті "моральному" — на 50 %, конфлікті "неадекватної самооцінки" — на 38 % (таблиця 2). Тобто, загальний рівень тривожності у студентів у стані внутрішньоособистісного конфлікту суттєво зменшився від 68,9 % до 20,8 %.

Сутність психокорекційної роботи серед студентів з внутрішньоособистісними конфліктами у процесі їх адаптації до умов ВНЗ полягає у розширенні можливостей самореалізації та досягнення бажаних цілей, у попередженні деструктивної поведінки у спілкуванні з іншими людьми. Результатом психокорекції є отримана студентами здатність поглибити самоусвідомлення стосовно ставлення до себе, до інших людей, до перспектив спілкування, до оцінки сенсу свого життя.

Таким чином, запропоновані напрями допомоги у вигляді психокорекції під час проходження груп АСПН у цілому успішно впливають на формування адекватного "образу Я" у студентів із внутрішньоособистісними конфліктами, оптимізують зовнішні форми їх поведінки й реагування при складних ситуаціях та активізують і прискорюють процес соціально-психологічної адаптації до умов навчання у ВНЗ.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика рівня тривожності у студентів із різними видами внутрішньоособистісних конфліктів (у %)

Вид конфлікту	До АСПН			Після АСПН		
	високий рівень	середній рівень	низький рівень	високий рівень	середній рівень	низький рівень
"Адаптаційний" конфлікт	66	34	42	17	41	0
"Мотиваційний" конфлікт	89	11	40	20	40	0
Конфлікт "нереалізованого бажання"	55	28	27	28	45	17
"Рольовий" конфлікт	71	29	40	16	41	0
"Моральний" конфлікт	78	22	37	28	35	0
Конфлікт "неадекватної самооцінки"	54	46	52	16	32	0

ВИСНОВКИ

1. Аналіз теоретичних та методологічних джерел, присвячених проблемі внутрішньоособистісного конфлікту виявив існування різноманітних поглядів на цей предмет, недостатню чіткість вироблених понять та термінології. У зарубіжній та вітчизняній психології зазначений феномен розглядається виходячи з теорії особистості, яка існує в тій або тій психологічній школі. Прибічники психоаналітичної концепції внутрішньоособистісного конфлікту акцентують свою увагу на його біопсихологічному трактуванні. Гуманістична психологія вважає, що в підґрунті внутрішньоособистісних конфліктів особистості лежать протиріччя однакової сили, але протилежного спрямування. Когнітивна психологія розглядає зазначений феномен через когнітивний дисонанс. Прихильники біхевіоризму пояснюють внутрішньоособистісний конфлікт як погану звичку, результат помилкового виховання. Необіхевіористи під ним розуміють фрустрацію. Інтеракціонізм зводить це явище до конфлікту ролей. Така неоднозначність поглядів вимагає більш поглибленого розкриття особливостей функціонування внутрішньоособистісних конфліктів та пошуку прийомів попередження їх негативного прояву.

2. Спираючись на існуючі в сучасній психології уявлення про внутрішньоособистісні конфлікти, ми виявили, що їх розв'язання у студентів залежить від виду конфлікту та здійснюється шляхом зняття головної суперечності, яка міститься в його підґрунті. Так, при конфлікті "мотиваційному" — це суперечність між "хочу і хочу"; "рольовому" — "треба і треба"; конфлікті "неадекватної самооцінки" — "можу і можу"; "моральному" конфлікті — "хочу і треба"; конфлікті "нереалізованого бажання" — "хочу і можу"; "адаптаційному" конфлікті — "треба і можу".

3. З'ясовано, що показником внутрішньоособистісного конфлікту в когнітивній сфері виступає порушення оптимального рівня адаптації особистості, зниження самооцінки, внутрішня невідповідність між образами "Я – реальне" і "Я – ідеальне", суперечність "образу Я". В емоційній — переважання негативного фону настрою, тривожність. У поведінковій — зниження адаптивності до умов навчання у ВНЗ.

4. Дослідження динаміки перебігу "мотиваційного", "рольового", "морального", "адаптаційного" конфлікту, конфліктів "неадекватної самооцінки" та "нереалізованого бажання" показало, що ступінь прояву окремих різновидів внутрішньоособистісних конфліктів на різних курсах упродовж навчання різний. Зокрема, "адаптаційний" конфлікт та конфлікт "неадекватної самооцінки" більш характерні для випускних курсів, а

конфлікт "нереалізованого бажання" та "мотиваційний" частіше виникає на молодших курсах.

5. Виокремлено чинники, які негативно впливають на появу внутрішньоособистісних конфліктів у студентів. З'ясовано, що найбільш негативний вплив мають: на 1 та 5-му курсах — недостатня увага адміністративного та науково-педагогічного персоналу до запитів студентів; на молодших курсах — часте залучення студентів до виконання видів робіт, не пов'язаних з навчальним процесом, та негативні чинники особистісного характеру, які заважають навчанню; на випускних курсах — невідповідність умов навчання і побуту студентів потребам їхнього всебічного розвитку.

6. Підтверджено, що механізмами вирішення внутрішньоособистісних конфліктів студентів виступають переважно психологічні захисти: компенсація, проекція, регресія, заперечення.

7. Встановлено, що корекційна робота зі студентами, які мають внутрішньоособистісні конфлікти, призводить до зниження рівня тривожності при конфлікті "адаптаційному" на 49 %, конфлікті "мотиваційному" — на 69 %, конфлікті "нереалізованого бажання" — на 27 %, "рольовому" конфлікті — на 55 %, конфлікті "моральному" — на 50 %, конфлікті "неадекватної самооцінки" — на 38 %.

8. Емпіричні результати свідчать, що робота студентів у процесі здійсненого в дослідженні активного соціально-психологічного навчання серйозно сприяє розв'язанню ними своїх внутрішньоособистісних конфліктів, створює передумову для зниження дезадаптивних проявів їх психіки у спілкуванні, що призводить до розширення самосвідомості, опанування навичок самоаналізу та до розуміння глибинних причин тієї чи іншої поведінки людей; розширення соціально-перцептивної компетентності шляхом опанування рефлексивних знань та ін.

Дослідження не охоплює всього кола питань, які стосуються проблеми внутрішньоособистісних конфліктів студентської молоді та їх впливу на підготовку майбутніх фахівців до професійної діяльності. Подальші дослідження повинні спрямовуватися на отримання та розроблення адекватних діагностичних процедур виявлення внутрішньоособистісних конфліктів. У цьому зв'язку важливим є дослідження феномена стабільності отриманого ефекту на подальших етапах адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Герасімова Н.Є.* Внутрішній конфлікт та порушення взаємовідносин у педагогічному спілкуванні // Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства: Матеріали Міжнар. наук. конф. — К., 1999. — С. 26-29.
2. *Герасімова Н.Є.* Вплив внутрішнього конфлікту на розвиток професійного потенціалу особистості // Соціально-педагогічне забезпечення гуманітарної освіти спеціаліста технічного профілю: Матеріали Всеукр. наук. —практ. конф. — Черкаси, 1999. — С. 66-71.
3. *Герасімова Н.Є.* Теоретичні передумови виникнення внутрішньоособистісного конфлікту // Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — Тернопіль, 2000. — С. 197-200.
4. *Герасімова Н.Є.* Соціально-психологічний аналіз внутрішньо особистісного конфлікту // Психологія: 36. наук. пр. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. — 2000. — Вип. 11. — С. 54-60.
5. *Герасімова Н.Є.* Сучасні погляди на проблему дослідження внутрішньоособистісного конфлікту // Психологія: 36. наук. пр. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова — 2001. — Вип. 13. — С. 63-69.
6. *Герасімова Н.Є.* Особливості прояву внутрішньоособистісного конфлікту у студентів-психологів // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — Тернопіль, 2002. — С. 36-38.
7. *Герасімова Н.Є.* Психологічний аналіз факторів, що негативно впливають на формування особистості студентів ВНЗ // Психологія: 36. наук. пр. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. — 2002. — Вип. 15. — С. 329-336.
8. *Герасімова Н.Є.* Активізація механізмів психологічних захистів в умовах внутрішньоособистісних конфліктів студентів ВНЗ // Психологія: 36. наук. пр. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. — 2003. — Вип. 19. — С. 186-190.
9. *Герасімова Н.Є.* Порівняльна характеристика апробаційних технологій корекційної роботи при внутрішньоособистісному конфлікті студентів // Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку: Матеріали VI Костюківських читань (28-29 січня 2003 р.). — Т. 1. — К.: Міленіум, 2003. — С. 177-181.

АНОТАЦІЯ

Герасімова Н.Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія. — Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. — Київ, 2004.

Дисертація присвячена вивченню внутрішньоособистісних конфліктів в процесі соціальної адаптації студентів до умов навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ). У роботі виокремлено основні різновиди внутрішньоособистісних конфліктів, що дозволяє розглядати їх в якості інформативних для оцінки фазового перебігу адаптації до навчання у ВНЗ. Запропоновано комплекс психодіагностичних заходів, які диференційовано виявляють різні типи і причини зазначеного конфлікту, шляхи його розв'язання. Наводяться дані про дезадаптаційні чинники, які зумовлюють внутрішньоособистісні конфлікти. Одним із головних зовнішніх чинників труднощів адаптації до нових умов навчання студентів у ВНЗ є стресогенні ситуації, що спричиняють стани емоційного напруження. Для подолання конфліктів внутрішнього плану студенти, зазвичай, використовують механізми психологічного захисту. Запропоновано засоби подолання внутрішньоособистісних конфліктів у процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів у вигляді психокорекції під час проходження груп активного соціально-психологічного навчання (АСПН), що в цілому успішно впливає на формування адекватного "образу Я" у студентів, оптимізує зовнішні форми їх поведінки й реагування за складних ситуацій та активізує і прискорює процес їх соціально-психологічної адаптації до умов ВНЗ. Обґрунтовується теза про можливість використання отриманих даних у змісті програми підготовки майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: внутрішньоособистісні конфлікти, адаптація, дезадаптаційні фактори, активне соціально-психологічне навчання (АСПН), психологічний захист.

АННОТАЦИЯ

Герасимова Н.Е. Внутрличностные конфликты в процессе социальной адаптации студентов к условиям высших учебных заведений. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук за специальностью 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. — Институт психологии имени Г.С. Костюка АПН Украины. — Киев, 2004.

Диссертация посвящена изучению внутриличностных конфликтов в процессе социальной адаптации студентов к условиям обучения в высших учебных заведениях (ВУЗ). Анализ существующих научных подходов изучения внутриличностного конфликта показал, что эта проблема вызывает широкий исследовательский интерес в философском, общем и конкретно-научном ракурсе научного познания. Все это указывает на ее значимость. Зарубежные и отечественные психологи в своих трудах подчеркивают специфичность и исключительность психического состояния личности при внутриличностном конфликте. В теоретическом плане отмеченная проблема рассматривается, в первую очередь, исходя из концепции личности, которая предлагается различными психологическими школами.

В работе выделены основные разновидности внутриличностных конфликтов (мотивационный, ролевой, адаптационный, нравственный, конфликт неадекватной самооценки, нереализованного желания), что даёт возможность рассматривать их в качестве информативных для оценки адаптации к обучению в ВУЗе.

Опираясь на существующие в современной психологии представления о внутриличностных конфликтах, определено, что их решение у студентов высших учебных заведений зависит от вида конфликта и осуществляется путем снятия главного противоречия, которое составляет его основу. А именно, при конфликте "мотивационном" — это противоречие между "хочу и хочу"; "ролевом" — "надо и надо"; конфликте "неадекватной самооценки" — "могу и могу"; "нравственном" конфликте — "хочу и надо"; конфликте "нереализованного желания" — "хочу и могу"; "адаптационном" конфликте — "надо и могу".

Предложен комплекс психодиагностических мероприятий, которые дифференцированно выявляют разные типы и причины указанного конфликта, намечают пути его разрешения.

Приводятся данные о дезадаптационных факторах, которые предопределяют внутриличностные конфликты. Одним из главных внешних факторов, порождающих проблемы адаптации к новым условиям обучения у студентов в ВУЗе, являются стрессогенные ситуации, которые вызывают состояние эмоционального напряжения. Для преодоления

конфликтов внутреннего плана студенты обычно используют механизмы психологической защиты (подавление, регрессия, замещение, отрицание, проекция, компенсация, реактивное образование, рационализация).

Рассмотрены средства преодоления внутриличностных конфликтов в процессе социальной адаптации студентов к условиям высших учебных заведений в виде психокоррекции во время прохождения групп активного социально-психологического обучения (АСПО). В процессе комплектования тренинговых групп (АСПО) использовался такой алгоритм действий психолога: I этап – создание доброжелательного, доверительного контакта со студентами, тщательная психодиагностика с целью определения их адаптации; II этап – определение и формулировка проблем студентов в состоянии внутриличностного конфликта, выяснение уровня их осознания и желания разрешения. Для достижения намеченной цели проводились консультативные беседы с каждым студентом, с учетом таких принципов психологической помощи, как: добровольность, доброжелательность, безоценное отношение, конфиденциальность беседы, профессиональная мотивированность; III этап – определение средств и методов психокоррекционной работы; IV этап – проведение тренинга; анализ и сравнение результатов с предварительно полученными данными.

Результаты коррекционной работа еще раз доказывают, что в целом прохождения групп АСПО благоприятно влияет на формирование адекватного "образа Я" у студентов, оптимизирует внешние формы их поведения и реагирования в сложных ситуациях, активизирует и ускоряет процесс их социально-психологической адаптации к условиям ВУЗа.

Обосновывается тезис о возможности использования полученных данных в содержании программы подготовки будущих специалистов, поскольку исследование не охватывает всех вопросов, которые касаются проблемы внутриличностных конфликтов студенческой молодежи и их влияния на подготовку к профессиональной деятельности. Последующие исследования, должны быть направлены на получение и разработку адекватных диагностических процедур выявления внутриличностных конфликтов. В этой связи важным является исследование феномена стабильности полученного эффекта на последующих этапах адаптации студентов к условиям обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: внутриличностные конфликты, адаптация, дезадаптационные факторы, активное социально-психологическое обучение (АСПО), психологическая защита.

